

УДК 330.34.01

ЕКОНОМІЧНА МЕТОДОЛОГІЯ В СИТУАЦІЇ ПОСТМОДЕРНУ: РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ

Скотний П. В., к.е.н.,ст. викладач (ДДПУ ім. Івана Франка)

В статті розглядається сутність і зміст економічної теорії в епоху Постмодерну. Розкриваються особливості постмодерного стилю мислення і його вплив на економічне знання і мислення.

Ключові слова: методологія, економічна теорія, знання, парадигма, постмодерн, постмодерністське мислення, еволюція.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес, витoki якого знаходяться в середині минулого століття, що характеризується в якості переходу від індустріалізму до постіндустріалізму, або від епохи Модерну до Постмодерну, викликав глибокі соціально-економічні зміни і колосальні наслідки у всіх сферах суспільства. Ці зміни та їх наслідки мали неоднозначний характер і тому сприймалися і оцінювалися по-різному в багатьох наукових працях провідних вчених [1-6]. В основному переважав оптимістичний погляд, ініційований Д. Беллом [14], котрий в своїх працях досить позитивно оцінював постіндустріальне суспільство загалом, звертаючи увагу головним чином на його переваги: інноваційний характер виробництва, зростаюча роль освіти і знання, перетворення його в «колективне благо», справедлива меритократія, підкорення економічного і соціального культурному, ствердження класу - носія знання в якості основної характеристики, перетворення етосу науки в етос всього суспільства. Учені всіх країн здійснювали свої теоретичні розвідки і прогнози в контексті концепту постіндустріального суспільства.

Формування цілей статті. Однак виникає питання: в чому полягають особливості економічного аналізу соціальної, політичної, культурної, господарської реальності, і які особливості економічної методології цього періоду? Тому метою статті є розгляд сутності і змісту економічної теорії в епоху Постмодернізму.

Виклад основного матеріалу. Виникнення і розвиток постіндустріального суспільства вписується в ситуацію Постмодерну, котра означає відмову від метанарративів, тобто ідеологій, утопій, відповідно як і всіх тих прогресистських, теологічних, політологічних версій філософії історії та соціально-економічних проєктів «справедливого» суспільства, на яких вони базувалися. Часто говориться, що епоха «політичного Постмодерну» відрізняється деідеологізацією, втратою віри в науково-технічний прогрес, скептицизмом. Суспільство в

дану епоху в якості системи взаємодій більше не сприймається як цілісність, а тому втрачається сутність соціальної дії.

В контексті методології історіософського аналізу Постмодерну необхідно розрізняти етапи розвитку людства по різних основах і з неоднаковим ступенем деталізації. Після неоліту прийнято говорити про існування доіндустріального (аграрного), індустріального і постіндустріального суспільств. У символічному універсумі цьому приблизно відповідає реалістична, модерністська і постмодерністська свідомість. Якщо брати безпосереднє знання, науку, то в їхньому розвитку, відповідно, виділяються класична, некласична і постнекласична стадії. У філософії це приблизно етапи субстанціалізму й еволюціонізму (метафізики), енергетизму і суб'єктності (діалектики), структуралізму і синергетики (реляціонізму). В економіці – це доекономічне, економічне і постеконічне суспільство [11, с. 4], як вважає В.Л. Іноземцев.

Для виявлення сутності Постмодерну його важливо співвіднести з відповідними етапами історичного процесу, насамперед з попереднім – Модерном, попередньо усвідомивши розходження між різноманітним реальним змістом будь-якого суспільства і тенденцією, головним, ведучим напрямком його розвитку, що у символічному універсумі виражається у вигляді пануючого світогляду (ідеології).

Термінологічно розходження між фактично існуючим змістом суспільного життя і спрямованістю змін фіксується так званим «ізмом». Розрізняють суспільство, епоху Модерну і – модернізм. Суспільство, епоху Постмодерну і – постмодернізм. У суспільстві Модерну існувало, зрозуміло, і сільське господарство, навіть полювання, рибальство, і реалізм, навіть міфотворчість, але провідною силою було індустріальне виробництво, обробка природних матеріалів, машини, у мистецтві ж, відповідно, у центрі уваги знаходяться авангардизм, експериментаторство, різного роду технічні

новації. Модернізм – це ідейно-світоглядний вираз епохи Модерну. Аналогічним чином у суспільстві Постмодерну є і сільське господарство, і обробна промисловість, у культурі – реалізм, модернізм, але у фокусі інтересу – інформаційні технології, віртуальні реальності, відеоарт, Інтернет. Постмодерн – це епоха, суспільство в цілому з усім, що в ньому існує. Постмодернізм – це пануючий напрямок духовного розвитку в епоху Постмодерна. Напрямок, що дає назву всьому складному багатомірному суспільству, всьому суперечливому, багатовекторному часу. Розрізнення понять Модерну і модернізму, як і Постмодерну та постмодернізму, допомагає більш глибоко дивитися на процеси, що відбуваються, особливо в економічній дійсності, і зрозуміти їх в економічній теорії.

Методологія соціально-філософського і культурологічного аналізу показує, що проблема розуміння Постмодерну вимагає усвідомлення того, що він руйнує традицію ще більше, ніж його попередник, Модерн, в його запереченні Премодерну (феодалного, доіндустріального суспільства) [12, с. 70]. І в цьому плані відношення до Постмодерну різко негативне. «Проблема не у відсутності інтересу до традиції, а в тому, що інтерес до традиції приймає сьогодні спотворену і згубну для неї форму. Сьогодні панує музейно-формалістичне відношення до традиції, коли традиціоналізм вироджується в старечий маразм, стилізацію та імітацію» [7]. З іншої точки зору, Постмодерну передує Модерн, але Модерну передує не традиція, а класика, період якої «співпадає з історією доіндустріального суспільства і тривав у Європі, починаючи з «осьового часу» (8-2 ст. до н.е.), до середини 19 ст.» [1, с. 15]. Відповідно, епоха Модерну представляється як заперечення класики, він тяжіє до хаосу і використання «творчих резервів аномативності». Тим самим Постмодерн, як заперечення і «зняття» Модерну, знову повертається до класики, і в цьому плані він неокласика, яка «примирює хаос і космос в єдиному «хаосмосі»; це «проявляється як в мистецтві, так і в метафізиці, соціології, політичній теорії» [12, с. 70]. З цієї позиції Постмодерн оцінюється позитивно.

Епоха Постмодерну – це епоха суб'єктивності. З цієї точки зору постмодерністи є новітніми лідерами в боротьбі з об'єктивністю та істиною шляхом побудови суб'єктивістських теорій істини. Так, «соціальні конструктивісти шукають форми діалогу, відмінні від дискусій і критики, заснованих на об'єктивізмі..., нарративісти працюють над виявленням «оповідальності» в нашому житті, прагнучи допомогти людям створювати свої власні (і частіше всього кращі) оповіді..., а колаборативні терапевти підкреслюють динамічну і спільно

конструйовану природу значень» [13, с. 33], – зазначає Л. Хольцман.

Звільнення від зобов'язань приводить людину в час Постмодерну від свободи до свавілля в сфері духу, оскільки вона «вільно оперує з свавільними сегментами абсолютно не співпадаючих світоглядів, дискурсів, мов. В області духу немає ніяких обмежень, але і ніяких орієнтирів, ніяких віх. Кожний вільний вірити в що завгодно, вважати себе та інших ким завгодно, декларувати що завгодно» [6, с. 122]. Тим самим індивідуалізм, отже, суб'єктивізм, в Постмодерні досягає своєї межі. Все більше часу проводячи у віртуальних світах комп'ютера, в мережі Інтернет або комп'ютерних іграх, людина атомізується, звільняється від суспільства і будь-яких форм ідентичності. Тим самим в нових умовах помітним є зникнення традиційних соціальних форм, що веде до «розмивання і розпаду соціальних зв'язків» [2, с. 14], – зазначає У. Бек. Більш радикальний Ж. Бодрійяр, котрий малює апокаліптичну картину суспільства, в якому анонімні і обезособлені маси поглинають все те, що складає поняття «соціальна держава»: держава, історія, народ, політика, культура, смисл, свобода. Втіленням маси виступає «мовчазна більшість», яка представляє собою не соціальну, а «статистичну категорію». Сьогодні ми спостерігаємо «виснаження і виродження соціальності» [4, с. 14, 79], – пише Ж. Бодрійяр.

Разом з тим необхідно зазначити зростання, з одного боку, економічної ефективності і розширення прошарку самих високооплачуваних і привілейованих індивідів, а з другого боку, спостерігається економічна стагнація для непривілейованої більшості. Хоча економічні можливості постіндустріального суспільства «виробляти багатства» (Ж. Женецьо) величезні, але Постмодерн виявився нездатним спрямовувати «економічний розквіт на благо всіх» [13, с. 4], що показує суперечливість і двозначність утвореної реальності «пост».

З позицій загальнонаукового підходу епоха «пост» з її орієнтацією на суб'єктивність, індивідуалізм неокласичний ланцюжок «знання – реальність» трансформується в постнеокласичне коло реальне знання і його людський потенціал в реальності, яка наповнюється науковим знанням. Натуралістичні гео- і геліоцентризації поступаються місцем аксіологічній антропоцентризації; вищим кредо досягнення світу постає не епістемологічний (знання – мета), а антропний принцип: знання – засіб, при будь-яких обставинах пізнавальна енергія повинна одержати гуманітарне, людиноцентричне виправдання. Подібна постановка загострює проблему взаємозв'язку і взаємодії об'єктивного і суб'єктивного (об'єкта і суб'єкта), ще більше роз'єднує постнеокласику з неокласикою і класикою, тобто постмодернізм з модернізмом.

«Антитезисність логіці сучасного модернізму, використання окремих фрагментів принципів постмодернізму в найновіших дослідженнях сучасних суспільних трансформацій засвідчують необхідність уважного ставлення до його базових постулатів» [5, с. 176], – підкреслює А.С. Гальчинський. Йдеться про нові акценти у співвідношенні об'єкта і суб'єкта не лише суспільного розвитку, але і розвитку науки, котра тепер може розвиватися лише на основі нових методологічних підходів і принципів.

Особливість методології постнекласичної науки полягає у нових завданнях і цілях пізнання. Якщо класика і некласика функціонували як знання-відношення, орієнтовані на осягнення властивостей світу, то постнекласика функціонує як «знання-інструмент», орієнтований на ствердження людини в світі. Тобто не пріоритетність «науково-технічних і технологічних засад суспільства, не держави загалом, не певних соціальних верств суспільства і навіть не усереднено статистичної (структурованої) людини, а людської особистості індивіда, його винятковості і самоповаги» [5, с. 176]. На відміну від класичної і некласичної науки, яка прагнула до пізнання (і знання) буття, тепер радикалізується знання перспектив творення буття, котре відповідає запитам людини. Тим самим очевидним є переміщення «із субстанціоналізму на креативізм, з онтології на телеологію» [6, с. 473], що обумовлено включенням в процес пізнання нових, більш досконалих і змістовних тенденцій.

Серед них виокремимо синкретизм і телеономію. Синкретизм, виходячи із глобального поступу людства на свідоме творення буття, що забезпечувало б майбутню історію, інтенції фундаментальної науки на одержання достовірного знання пов'язує з інтенціями прикладної науки на одержання соціально потрібного, утилізованого знання. В основі координації цих інтенцій знаходиться розуміння підлеглих науки загальнолюдській логіці пролонгування цивілізаційно базових процесів. В процесі проектування нового буття в творчій діяльності з наміром одержувати оптимальні результати немає іншого шляху, як координувати зазначену діяльність з «гуманітарно високими зразками» [6, с. 473]. Зокрема, потрібно враховувати «новий тип інтеграції істини і моральності, цілераціональної і ціннісно раціональної дії» [10, с. 17], – зазначає В.С. Стьопін. Це означає узгоджувати знання і цінності, істину та ідеали, етику і технологію.

Принцип телеономії означає, що дихотомії класичної і некласичної науки: механічна наука – вільно-цільова духовність, фізика – метафізика, знання – етика, світ природи – світ свободи, пояснення – розуміння, істина – цінності перестають протистояти один одному. Суть

проблеми в призначенні самої науки: вона зайнята пошуком істини, але чи уособлює істина вище покликання людства? Наука не просто пізнає світ, вона пізнає його для людини, оскільки світ без людини ніщо, в цьому зв'язку постає питання: чи так вже внутрішні ініціативи науки відсторонені від життєвих (зовнішніх) реалій? Осмислення цих і пов'язаних з ними проблем зобов'язує позбавити науку «самодостатнього» статусу: здійснення науки не мета, а засіб самоствердження людства. Звідси правильно відвести науці належне місце, помістивши її у ціннісний контекст, який відрізняється більшою самодостатністю. Приймаючи до уваги, що наука не може функціонувати в режимі автономної спонтанної дії. Необхідною є ієрархія цінностей, яка розставляє пріоритети з позицій врахування корінних цілей людства як роду.

В силу вищесказаного виникає потреба лематизації сказаного на рівні розгорнутої методології і теорії, в тому числі і економічної. Звідси, підкреслює Т. Лоусон, стає «цілком зрозумілою більша частина змін в ортодоксальних теоріях, оскільки подібні модифікації повинні зробити передумови теоретичного аналізу менш абстрактними і довільними» [8, с. 78]. Така позиція дає можливість А.С. Гальчинському дати принципово іншу характеристику сучасності, яка перебрала на себе ідеї гуманізму і просвітництва. Саме ці «світоглядні ідеї у поєднанні з гегемонією західного індустріально-капіталістичного світу перебирали на себе системоутворювальну функцію глобалізаційного процесу епохи, протяжність якої вимірюється п'ятисотрічним циклом, періодом, що обіймає XVI-XX століття. З якого б боку ми не оцінювали сутнісні визначення цієї епохи, однак за всіма канонами системної аналітики ми вимушені визнати, що йдеться про епоху домінування європейських цінностей» [5, с. 324]. Це та домінанта, на якій базуються не лише надбудовні конструкції нинішнього світу, але і його фундамент, атрибутом якого є економіка та економічне знання.

Наука минулого, або «ортодоксальна теорія» (Т. Лоусон), ціннісним підходом не затруднювала себе, що має наслідком як сцієнтизм, технократизм, некритичний спосіб предметно-натуралістичного дослідження, де ціннісно-оцінювальне ігнорується, так і екзистенційне, особистісно-життєве, де ціннісне (оцінювальне) при всьому бажанні не може бути усуненим. Логічний фінал такого підходу – «гносеологічний дуалізм: об'єктивізм в освоєнні предметно-фізичного і суб'єктивізм в освоєнні екзистенційно-життєвого, розподіл пізнання на науку і гуманістику зі всіма витікаючими звідси негативними наслідками» [6, с. 474]. Можливість їх «зняття» в новому погляді на природу цінностей, перспектива якого вимальовується за

рамками традиційної моделі «наука – дійсність» в межах нетрадиційної моделі «наука – олюднена дійсність». В процесі «формування матриці «олюдненої природи», або «сконструйованої реальності», наука, як і вся «система пізнавального процесу загалом, перебирає на себе... не лише пізнавальну, а й конститууючу (системоутворювальну) функцію» [5, с. 258]. В такому випадку розуміння (витлумачення) предметно-фізичного (економіко-матеріального) та екзистенційно-життєвого, істина і цінність перестають бути розділеними.

В такій постановці питання традиційне трактування «доцільності» як характеристики діяльності та її об'єктивації (культура, суспільство, історія) себе вичерпала. Враховуючи той факт, що сучасний світ «у своїх структурних (системних) визначеннях сконструйований людиною» [5, с. 260], доцільність сьогодні – це «йдучий від людини активний потік привнесення в світ людських обставин. Антропосфера втрачає модус онтології історії: вона здобуває модус онтології природного життя» [6, с. 474]. В силу цього виправданою є постановка антропоморфної визначеності світу, доцільно-сміслового начала, яке пронизує і насичує світ новою енергією. Адже справа полягає в тому, що світ, в «якому конструюючим центром стає рефлексивна істота – людина, що пізнає саму себе, є не просто реальністю, створюваною людиною для самої людини, феномена її особистості» [5, с. 261]. Віднині пізнати світ загалом, а тим більше світ економіки, котрий виник як матеріалізація людських цілей, означає розкрити призначення, прагнення людини. Зазначені акценти набувають зростаючої ваги в методології аналізу системних, насамперед економічних, трансформацій, де темпоральні параметри належать «до фундаментальних визначень економічного процесу» [5, с. 261]. Особливо сьогодні, в епоху «пост-».

Важливою характеристикою епохи «пост-» є поняття «нової раціональності». Класика і некласика будувались як діанойя знання – безпристрасний логіко-понятійний аналіз реальності; або як епістема: знання, узгоджене з внутрішніми канонами раціонального аналізу реальності (стандарті експериментального і логічного доказу). Наукова раціональність – це відповідність теоретичних побудов, але не об'єкту, який відображається теорією, а тим засобам пізнання, нормам та ідеалам, які прийняті наукою і ведуть до об'єктивної істини. Кожна епоха в розвитку раціональності характеризується власним типом раціональності. Зміна типів раціональності свідчить не лише про ступінь зрілості суб'єкта пізнання, але і про характер системних об'єктів, котрі ним освоюються.

Нагадаємо, що поділ наук на природничі, соціально-гуманітарні і технічні виник в рамках класичного типу раціональності, що передбачає вивчення реальності такою, якою вона є. У відповідності з некласичною раціональністю наукове вивчення раціональності передбачає врахування засобів пізнання. Починається «стирання відмінностей між об'єктом і суб'єктом» (Н. Бор). Третій тип – постнекласична раціональність, відлік якої починається з кінця ХХ століття, передбачає, що знання про об'єкт спів мірне не тільки з матеріальним засобами, але і з соціальними цілями і цінностями. Стабільний науковий статус набувають такі категорії, як мета, знання, цінність, і, що найбільш головне, суб'єкт. Цей тип раціональності («пост»), – характерний для складних, синергетичних систем, в котрі в якості компонента включена сама людина [3, с. 34-35]. В силу чого для постнекласичної науки буття є поєднанням ціннісно-цільових установок і тому вимагає осмислення. В зв'язку з чим воно сприймається через призму ідеалів гуманітарних констант.

Дана ситуація обумовлюється гуманістичною спрямованістю цивілізаційного процесу сьогодні, в тому числі й економічного. Слушним, на наш погляд, є виокремлення А.С. Гальчинським трьох принципових методологічних позицій, на яких ґрунтується постнекласична раціональність. Перша з них стосується оцінки цивілізаційного розвитку як процесу, в якому «об'єкт і суб'єкт переплітаються і взаємозамінюються». Таке розуміння уточнює місце людини і цьому процесі – «вона реалізує у ньому свій креативний потенціал не як зовнішній чинник, а як безпосередня «тканина» цивілізаційного розвитку, його енергетична основа» [5, с. 301]. Саме в такий спосіб у контексті розвитку самої людини слід розглядати і логіку еволюції економіки. Економічний процес не просто детермінується людиною, підпорядковується її цілям та інтересам, а є безпосереднім втіленням її соціальної складової. В цьому контексті економічний процес реалізується як процес утвердження цивілізаційного, адекватного поняттю соціального (олюдненого).

Висновки. Таким чином, епоха «пост» – епоха переконструювання і перетворення існуючого світового порядку. Саме в цю, перехідну по своїй сутності, епоху народжуються нові підходи і теорії, адже зміна світовлаштування і устрою не може бути витлумачена в контексті традиційної методології. Постмодерн – не стільки характеристика певного суспільства, скільки культурна й інтелектуальна реакція на суспільний стан, в якому відбуваються трансформації людини, перехід від діючого, автономного, мислячого індивіда до людини «масової», котра втратила роль суб'єкта суспільного розвитку. Окремий індивід

перестав мислити себе самостійним суб'єктом соціальної дії, свідомо контролювати всю суму зовнішніх обставин, що і фіксується в свідомості людини епохи «пост-», зокрема в постмодерністській свідомості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинин В.А. Традиции и новации в современных философских дискурсах [Текст]/ В.А. Бачинин// Серия «Symposium». Вып. 14. СПб.: Санкт-Петербургское общество. - 2001. – С.15.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну [Текст]/ У. Бек// – М.- 2000. – с.149.
3. Берков В.Ф. Философия и методология науки [Текст]/ В.Ф. Берков// – М.: Новое знание. - 2004. – с.152.
4. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или конец социального [Текст]/Ж. Бордийяр// – Екатеринбург. - 2000. – С.14,С.79.
5. Гальчинський А.С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій [Текст]/ А.С. Гальчинський// – К.: «АДЕФ-Україна». - 2010. – с.356.
6. Ильин В.В. Философия [Текст]/ В.В. Ильин// – М.: Академический проект. – 1999. – с.525.

7. Корнев С. Традиция, Постмодерн и Вечное возвращение [Електронний ресурс]/ С. Корнев// <http://kitezg.onego.ru/puti.html>

8. Лоусон Т. Современная «экономическая теория» в свете реализма. Вопросы экономики [Текст] / Т. Лоусон// – 2006. – № 2. – С.78.

9. Силичев Д.А. Социальные последствия перехода от индустриализма и модерна к постиндустриализму и постмодерну. Вопросы философии [Текст]/ Д.А. Силичев– 2005. – № 7. -

10. Степин В.С. Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность. Вопросы философии [Текст] /В.С. Степин// – 2003. – № 8. – С.17.

11. Трансформации в современной цивилизации: постиндустриальное и постэкономическое общество. Вопросы философии [Текст].– 2000. – № 1. – С.4.

12. Фишман Л.Г. Постмодерн как возврат к Просвещению. Вопросы философии [Текст]/ Л.Г. Фишман// – 2006. – № 10. – С.70.

13. Хольцман Л. Как сделать постмодернизм деятельностным. Вопросы философии [Текст]/ Л. Хольцман// – 2006. – № 12. – С.4,С.33.

14. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования [Текст]/ Д. Белл// - М.: Издательство: Академия. - 1999. – 578 с.

Аннотація. В статті розглядається сутність і зміст економічної теорії в епоху Постмодерна. Розкриваються особливості постмодерністського стилю мислення і його вплив на економічне знання і мислення.

Ключевые слова: методологія, економічна теорія, знання, парадигма, постмодерн, постмодерністське мислення, еволюція.

Summary. The article is devoted to the analysis of the nature and content of economic theory in the post-modern epoch. The features of post-modern style of thinking and its impact on economic knowledge and thinking are considered.

Key words: methodology, economic theory, knowledge, paradigm, post-modern, post-modern thinking, evolution.

*Рецензент к.е.н., доцент УкрДАЗТ Маковоз О.В.
Експерт редакційної колегії к.е.н., доцент УкрДАЗТ Полякова О.М.*